

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE MEYVE The Fruit in Seyahatname of Evliya Çelebi

Ergün ALTUN*

Özet: Bu çalışmanın amacı 17. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında mevcut meyveleri ve bu meyveler çevresinde gelişmiş ritüelleri ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla hemen hemen bütün Osmanlı coğrafyasını dolaşarak bu coğrafyayı Seyahatname’inde resmeden Evliya Çelebi’nin muhteşem eseri taranmış ve meyvelerin yayıldığı coğrafya belirlenmiş, varsa bu meyveler çevresinde gelişen törenler, efsaneler, folklorik malzemeler tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Meyve ve kültür , Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, ritüeller

Abstract: *The aim of this study is to find out rituals raised around fruits in the Ottoman geography in 17th century. In order to achieve the purpose of the study, the magnificent book of Evliya Çelebi, who spent his life traveling all around Ottoman land, titled “Seyahatname” was reviewed thoroughly and the ceremonies, the myths and the folk materials around those fruits were determined.*

Keywords: *Fruit and Culture, Seyahatname of Evliya Çelebi, Rituals.*

0. Giriş

Her edebî eser sosyal bir olaydır. Ferdin eseridir ; ama ferdin içtimaî eseri.¹ Halk kültürü, aslında millî kültür dediğimiz büyük değerler sisteminin bir parçası, hatta temelidir. Böyle bir yaklaşıma göre millî kültürü ve halk kültürünü şu ortak tarif içinde birleştirebiliriz: Bir milletin kültürü, onun bütün fertlerinin sahip olduğu, hadiseleri karşılayan duyuş şekilleriyle, bütün tarihi içinde meydana getirdiği değer yargıları, yaşama tarzı ve bütün sanat eserleridir.² Nasıl ki Dostoyevski’yi Rus kültüründen, Zola’yı Fransız kültüründen ayrı düşünemeyiz; Karacaoğlan’ı, Yunus Emre’yi, Dede Korkut’u, Evliya Çelebi’yi de Türk kültüründen ayrı düşünmek mümkün değildir.

* Öğretim Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi

¹ Cemil Meriç, Kırk Ambar, İletişim Yayınları, İst. 1998, Cilt 1, s.448

² M. Orhan Okay, Kültür ve Edebiyatımızdan, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 13

1. Seyahatnâme Üzerine Birkaç Söz

Konu Evliya Çelebi olunca, onun eserini, özelde halk kültürümüzün, genelde ise ulusal kültürümüzün temel taşlarından saymamız kaçınılmaz bir hâl alır. Çünkü o kocaman eserini, muayyen bir muhitteki okuyuculara muayyen yerler tanıtmak için değil, âdetla meslektaşlarına ve ileriki nesillere bütün yurdu ve milleti, hatta bütün dünyaya Osmanlı âlemini, dolayısıyla dünyayı tanıtmak için yazmış gibidir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi dar ve umumî manada bir seyahatnameden ibaret değildir. Yazar gezdiği ve gördüğü yerleri anlatırken en geniş tasvirlerle birlikte maddî ve manevî tahlillere, o güne ve geçmişe ait bilgilere de yer verir.³ Özellikle Anadolu'da karış karış dolaşmış olan bu gezginci yazarımız, o dönem Anadolu'sunda bütün kentleri, kasabaları, bunların halk yaşamını, kültürel ve ekonomik yapıları, gelenek ve görenekleri (...) vermiştir.⁴ Herhangi bir hâli veya şeyi tasvir ederken çok kere en ince hususiyetlerini bilir ve sayar. En basit eşyanın bile kırk çeşidini o anda hatırlar ve zikreder. Silahlar, kitaplar, şairler, meddahlar gibi, hayvanları, yemişleri, yemekleri, âdetleri, her şeyi bütün noksanıyla tanır.⁵ Dekor da aynı nispette geniş ve çeşitlidir: saray, harp meydanı, şehir, kasaba, köy, dağ, kır, konak, kahve, sokak, kara, deniz. Bütün bu manzara ve havadisleri içinde seyrettiren sahne ise Asya, Avrupa ve Afrika'nın geniş kısımlarından müteşekkil muazzam bir dünya parçasıdır.⁶

10 ciltlik Seyahatnâme'nin sırasıyla her cildinde şu şehirler ve ülkeler anlatılır: I. cilt : İstanbul; II cilt : Mudanya, Bursa, Trabzon, Gürcistan ve Abaza memleketleri, Amasya, Ankara, Erzurum, Tebriz; III. cilt : Üsküdar'dan Şam'a kadar gezdiği yerler, Edirne ve Bulgaristan; IV. cilt : İstanbul'dan Van'a kadar gezdiği yerler, İran; V. cilt : Tokat, Gelibolu, Boğdan seferi, Belgrat, Lehistan, Üsküp; VI. cilt : Macaristan, Almanya; VII. cilt: Avusturya, Kırım, Dağıstan, Çerkezistan, Güney Rusya, İsveç; VIII. cilt: Girit, Selanik ve Rumeli; IX. cilt : İstanbul'dan kalkarak Mekte ve Medine'ye kadar dolaştığı yerler; X. cilt: Mısır ve Mısır'a bağlı memleketler.⁷

İlk baskısı Kahire'de Müntehabat-ı Evliya Çelebi adıyla yayımlanan Seyahatname'nin daha sonra altı cildi Necip Asım ve Ahmet Cevdet Bey tarafından, yedi ve sekizinci ciltleri Tarih Encümeni tarafından son iki cildi de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır. Daha sonra bazı isimler ya derlemeler yaparak ya da kısaltarak Seyahatname'yi yeniden basmışlardır. Reşat Ekrem Koçu, Mustafa Nihat Özön, Zuhuri Danişman, Nihal Atsız, Mehmet Aksoy, Server İskit

³ Vasfi Mahir Kocatürk, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yaynevi, Ank. 1970, s. 488

⁴ Şemsettin Kutlu, Divan Edebiyatı Antolojisi, Remzi Kitabevi, Ank. 1983, s. 309

⁵ Vasfi Mahir Kocatürk, age, s. 489

⁶ Vasfi Mahir Kocatürk, age, s. 490

⁷ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İst. 1979, Cilt 3, s. 126.

bu isimler arasında kayda değer olanlardır. Biz, çalışmamızda Zuhuri Danışman tarafından kısaltılarak ve sadeleştirilerek on cilt olarak basılan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden yararlandık.⁸ Bir araştırmacı için kısaltılmış bu baskılarla çalışmak ne kadar önerilmese de⁹ bize dönemin meyve kültürü hakkında genel, bunun yanında ciddî ipuçları vermesi açısından kayda değerdir.

3. Seyahatnâme ve Meyve

Evliya Çelebi Seyahatnâme'si bugünden bakılınca olağanüstü bir zamanda, olağanüstü kahramanların olağanüstü zengin ve geniş bir coğrafyasının destanıdır. Meyve işte bu olağanüstü pitoreski daha can alıcı hale getiren bir unsur olarak yer alır Seyahatnâme'de.

Yaptığımız taramalarda gördük ki meyve adları Seyahatnâme'de çok değişik amaçlarla yer almaktadır. Bir bakarsınız meyve Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarına giydirilen al yeşil libastır. Bir bakarsınız bir şenliğin can damarı. Bazen ruhu doyuran peygamber kokusudur, bazen sofralarımızın vazgeçilmezidir. Üzerine beyitler yazılmış bir nâmedir yeri geldiğinde.

Pek çok kentin adı bir meyveyle birlikte anılır günümüzde. Yarımca kirazdır, Bursa kestane, Malatya kaysısıdır. Seyahatnâme'de de pek çok kent bir ya da birkaç meyveyle özdeşleştirilmiştir. Yer yer bugünkü özdeşleştirmelerle örtüşse de bazı yer adlarında alışıldık özdeşleştirmelere rastlayamamaktayız. Örneğin Bursa'dan söz ederken şeftalisinden hiç söz edilmemiştir. Diyarbakır denince bugün aklımıza karpuz gelmektedir. Ancak Seyahatnâme'de Diyarbakır kavunla özdeşleştirilmiş karpuzu için “ ama karpuzu o kadar makbul değildir.” denmiştir (6. cilt, s.143).

Eyüp şehrinin şeftalisi, kayısı meşhurdur. (1.cilt, s. 100) Rumelihisarı'nda dağlar üzerinde emsalsiz kiraz bağları vardır ki “Hisar kirazı” adıyla Rum, Arap ve Acemde meşhurdur. Hatta Acem ülkesinde adına “ Gülnar-ı Rum” derler. İki kiraz bir dökme, riyal ağırlığında gelir (2. cilt, s.155). Bursa, hele kestanesi, hiçbir yerde olmak ihtimali yoktur, bir tanesi kırk dirhem gelir (3. cilt, s.36). İzmit, beyaz kirazı ve kızıl elması ile meşhurdur (3. cilt, s. 68). Trabzon'un badılcın inciri derler bir nevi inciri vardır. Bu incir o kadar lezzetlidir ki benzeri Nazilli'de bile bulunmaz (3.cilt, s.93). Malatya'nın; al, sarı, müşmüs, beyaz, bey, sulu, etli, adlarıyla yedi türlü kayısı olur (6. cilt, s. 107). Diyarbakır'ın; Şatt kenarında yetişen çay kavunu gibi sulu, yemesi güzel, lezzetli kavun bir diyarda yoktur (6. cilt, s. 139). Beypazarı'nın; İstanbul'a nice bin kutu armudu pamuklar içinde hediye gider. Bu armudun eşini Acem diyarından başka

⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Mehmet Zillî oğlu Evliyâ Çelebi, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İst.1970, 10 cilt

⁹ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, ist.1995, 12. cilt s.532

yerde görmedim (4. cilt, s.166). Urfa ; buradaki narların her biri bir okka, bazen beş yüz dirhem gelip, adam kellesi kadar olur (5. cilt, s.47). Bağdat'ın hasday, bezray hurması meşhurdur (7. cilt, s. 163). Karabiga'nın bağ ve bahçelerinde unnap ağacı dünyayı tutmuştur (8. cilt, s.157).

Evliya Çelebi, bazı yöreleri tanıtırken orada yetişmeyen meyvelerin adını zikrederek bu yörenin iklimi hakkında da okurun bilgi sahibi olmasına katkıda bulunur:Ladik'in yaylak ve kışı fazla olduğundan üzüm, kavun,karpuz, incir, zeytin, nar gibi meyveleri olmaz (4. cilt, s. 89). Beyaz ekmeği, francala çöreği, yabloka denilen elması, armudu, eriği gayet çoktur. Soğuk vilayet olmakla üzümü iyi değildir. Buralarda limon, turunç, nar, zeytin asla bulunmaz (7. cilt, s.324). Konya'da toprağın tabiatı iktizası limon,turunç,nar, incir, zeytin gibi meyveler olmaz (4. cilt, s.219).

Evliya Çelebi, saydığı meyvelerin ne tür hastalıklara iyi geleceğine de bilir. Örneğin “unnap”(hunnap) hunnak ve diğer boğaz hastalıklarına iyi gelmektedir (8. cilt, s.157). Bir tekkenin önündeki her tarafı çürümüş dut ağacından alınan kıymıklarla hazırlanan buhur sıtmaya iyi gelmektedir (5.cilt, s.125). Hurmanın üç yüz kadar hassası vardır. Meyvesi kuvvet verici, midneyi düzeltici ve hazmı kolaylaştırıcıdır (7.cilt, s.173). Amasya:İçeceklerden misk ve amberli pekmez şerbeti,ayva perverdesi şerbeti olur ki fazla hararet ve hamam hararetinde mühürlü çamur gibi faydalıdır. Keçeden süzölmüş deliyorana üzüm şırası, lâl renkli ve çok kuvvet vericidir (3. cilt, s.188). Malatya'nın Göksu armudu meşhur olup her biri bir okka gelir. Bundan turşu yaparlar. Suyu güya müşhil suyudur. Belki fazlaca içene biraz keyf verir. Vücudu kuvvetlendirmek için faydalıdır.Evli erkekler yerler (6. cilt, s.106).

Seyahatname'de meyve adlarıyla bir yer adı olarak karşılaşılabileceği gibi bir kişiye ya da yere ad vermenin bir aracı olarak da rastlayabiliriz.Yemiş İskelesi, Fındıklı, İncirli kasabası, Kirezlik gölü, Kiraz deresi, Zeytin kazası, Armutlu kasabası gibi... Unkapanı'nın içyüzünde Azablar Camii avam arasında “ Şeftali Camii” derler. Yapıldığı sene duvarının dışında bir şeftali ağacı peyda olup dördü bir okka gelir şeftali verir büyük bir ağaç olmuş. İşte Şeftali Camii adıyla anılmasına sebep de budur (2. cilt, s. 11). Mudanya'nın inciri, üzümü,şırası meşhurdur.Hele sirkesi bütün dünyaya yayıldığından bu şehre Dar- ül Hal (Sirke Eri) derler. (3.cilt, s.8) Armagaanî Mehmed Efendi, Foçalıdır. Herkese bir elma hediye verdiğiinden “armagaanî “ derlerdi. (2. cilt, s.83)

Beyazıd-i Velî, Şehzade I. Selim Hazretlerini Trabzon'dan getirttiği vakit,kızıp burada şehzadeye sekiz çubuk vurmıştır ki sekiz sene hilafet yapacağına işarettir. Sonra nasihate başlayarak: “ Oğlum, elem çekme zikreyle. Zikir (920) tarihinden sonra te'dilimle hilafet senindir.Al bu yediğin kuru çubuğu yere dik. Sekiz sene kadar meyvesini yiyesin!” demek suretiyle nice rümuze ve

ilhamlar gizlemişlerdir.O anda Şehzade Selim Han çubuğu yere dikip: “Yarabbi, bu kuru ağaç meyva versin! O meyvasını bu dünyaya meşhur eyle!” diye dua etmiş. Babası Beyazid-i Veli ve Kara Şemsüddin Hazretleri “ amin” demişler.O anda kızılıcık çubuğu yeşerip dal yaprak vermiş ve her tane kızılıcığı tartıldığı vakit beş dirhem gelmiştir.(...) İşte bu yüzden buraya “ Çubuklu Bahçe” derler. Hakikaten burada çıkan kızılıcık hiçbir memlekette çıkmaz, herbiri beşer dirhem gelir. Lâal renginde olup Medine hurması kadardır (2.cilt, s.165).

Bazı meyvelerin, uzun uğraşlarla özene bezene hazırlanarak devlet ileri gelenlerine, padişahlara hediye olarak da gönderildiğini Seyahatnâme’den öğrenmekteyiz.

Malatya’nın zarifleri, nazenin hatunları bu elmalara ağacında iken balmumu ile beyitler ve şiirler yazarlar.Niceleri kağıtlara münasip beyitleri malum ile oyup elmaların üzerine yapıştırırlar. O elmalar ağacında iken hava almaktan tazelik bulup ve ayın tesirinden renk ve parlaklık hasıl ederek olgunlaşınca, adı geçen balmumu ve oymalı kağıtların altından beyaz ve sarı güzel yazılarla yazılmış yazılar çıkar. Bu elmaları kopardıktan sonra vilayet vilayet âyana ve büyüklere ve bizzat padişahlara hediye götürürler. Bu da bu diyara mahsustur (6. cilt,s.107). Beypazarı’ndan İstanbul’a nice bin kutu armut pamuklar içinde hediye gider (4. cilt, s.166). Dut şarabı ve hardaliyesi, yordaklı şarabı, acem diyarına kadar hediye gider (3.cilt, s.188). Karabağ’dan İran şahına senede yüz deve yükü melece, Abbasi armutları kurusu, zerdali, kayısı, ayva, kuru üzüm, nice meyva gibi şeyler hediyeler götürürlermiş (3. cilt, . 236).

Evliya Çelebi’de meyve adları bir kişiyi ya da mekânı betimlemenin bir aracı olarak da kullanılır. Gördüğü o ünlü rüyasında peygamberleri ve din ulularını şöyle betimliyor:

“ Bütün Eshab-ı Kiram Fatıha okuyup, bütün orada olanların ellerini öperdim.Her birinin hayır dualarını alıp giderdim. Kiminin eli misk gibi kimi amber,kimi sümbül, kimi gül,kimi reyhan,kimi safran,kimi benevşe,kimi karanfil gibi kokardı.Ama bizzat Hazret- i Peygamberin kokusu safran kırmızısı gül gibi kokardı.(...) Ama diğer peygamberlerin elleri ayva kokardı.Hazret-i Ebubekir’in eli kavun kokardı. (1. cilt, s.21)

Beyazıt Camii’nin avlusunu betimlerken, “Bu avlunun dışı sayısız ağaçlarla süslüdür.Fakat çoğu çeşitli dut ağaçlarıdır.” der. (1. cilt, s.147)

“Arz,ı Mukaddes’te Medine hurma ağaçları gibi kısa boylusunu görmedim.Sanki Antep diyarının üzüm bağlarıdır.Amma Bağdad’ın hurmalıkları, samanyolu gibi gökyüzüne uzanmıştır (7.cilt,s172). Bu bağların bütün ağaçları satranç gibi tarh edilip dikilmiştir.” Hıyaban-ı Zer “ dedikleri üzüm asmaları kamıştan örülmüş kafesler üzerinde yol yol olmuştur (6.cilt,s.187). Kayağan pazarındaki yemiş pazarcıları dükkânlarını meyva dallarıyla süslerler.Çarşılarında

dükkânlar üzerinde üzüm asmaları olup salkım salkım üzüm salkımlarıyla süslüdür. (3.cilt, s.28)

Evliya Çelebi eserinde yer yer meyvelerle ilgili inanışlara da yer vermektedir. Hurma diye Hindistan cevizi anlatılmıştır ki anlattıkları ilginçtir: Tarihçiler ve eski tefsirciler bu hurma ağacını Cenab-ı Hakkın kudret eliyle yoğurduğu insan çamurunun fazlasından yarattığına inanırlar. Gül Ser adlı bir güzel ağaçtır ki hâlâ Hind diyarında hesapsız yetişir.Bu ağacın bir meyvası olur ki Rum'a, Hindistan'dan getirerek içindeki yağlı meyvesini yerler.Gayet kuvvet vericidir.Sonra kabuğunu biber koyacak hokka, fincan, kâse, kaşık yaparlar.Adam kellesi kadar olanını, huni kapağı gibi sanatlı şey yaparlar.Siyah renkli yuvarlak bir cevizdir. Dikkatle bakılırsa ağzı, burnu, kaşları, gözleri, saçları ve bıyıkları vardır.Hak, ezeli yaratacağını göstermek için, Adem Safi'nin çamuru artıklarından Hindistan adasında,Vakvak adında bir büyük ağaç yaratmıştır.Onun insan şeklinde meyvaları olur.Hepsi de başından asılmış gibi dururlar. Allahın emriyle bu meyvalar olgunlaşınca "vakvak" diye bir ses çıkararak kırk günde yere düşerler.Bin türlü yaratıklar o vakvakı yerler (7.cilt, s.172). Hazret-i Süleyman hurma yaprağından zembil yapardı (2.cilt,s186). Adem Safi Aleyhisselam cennetten çıktığı yerde Cenab-ı Hak'tan ve melaike- i kiramdan utanıp avret yerini incir yaprağıyla örttü. (2. cilt, s. 188)

Nihayet görüldü ki bir siyah karga gelip Kaabil'in karşısında bir Hind cevizini yeri gagasıyla eşerek gömdü (2. cilt, s. 212). Aya İrini'yi anlattığı bir bölümde de şöyle bir inanmaya yer vermektedir:" Tavuk Pazarı denilen yerde baş kaldırmış somaki mermerden bir uğurlu direk yaptırıp, ta en üst kısmına beyaz ham mermer üzerine bir kuş heykeli yaptırdı.Her sene o kuş vaktinde ötüp kanatlarını açınca, Allah'ın azameti yedi iklimde ne kadar kuş varsa, bütün dünya bahçelerini istila edip gagalarına birer zeytin ve tırnaklarına ikişer zeytin alarak,her kuş üçer zeytin hediye ile İslambol'a gelip adı geçen direğin dibinde olan kiler kubbesinin tepesindeki delikten zeytinleri bırakıp, hizmetlerini yapıp giderlerdi.Çok tuhaf bir tılsım tesiridir. Ve bu zeytinleri bütün papazlar yiyip açlıklarını giderirler." (1.cilt, s.41).

Evliya Çelebi olayları ya da durumları naklederken sık sık abartılı anlatımlara başvurur.Bu onun üslubunun ayrılmaz bir parçasıdır.Bu abartılı anlatıma meyvelerden bahsederken de rastlamaktayız. Yarısu iki okka su alabilen şeftali çekirdekleri (1. cilt, s.110), Medine hurması büyüklüğünde kızılıcıklara (2.cilt,s. 165), biri bir okka gelen, adam kellesi büyüklüğünde narlara(5.cilt, s. 47), minare yüksekliğinde hurmalıklara (7. cilt,s.172), kırkar, ellişer okka gelen kavunlara (6.cilt,s.143) ancak ikisini bir eşiğin çekebileceği karpuzlara (3. cilt s. 170) rastlarız Seyahatname'de.

Evliya Çelebi bize gezip gördüğü ülkelerin dilindeki meyve adlarını vermenin yanı sıra ağızlarda geçen meyve adlarını da yansıtır Seyahatnâme'sine: Tosya, Bolu, Dörtdivan Türklerinin Lisan ve Lehçelerinde geçen meyveler şu biçimde sıralanmıştır: sablıca- kiraz, dikdök- kiraz kurusu, kişne- vişne, ballıdarı- incir, oğlan boboy- armut kurusu, tüglüce tombak- dikenli kestane, tüylüce yumru- şeftali, donbak- kestane, köynümüş- olmuş meyve, kak- kuru meyve, döngel- muşmula (3. cilt, s.175). Sadşe Abazlarının dilinde armut- ha, üzüm- müsüd, incir- latmak, kestane- esha'dır (3. cilt,s.105). Suşad Gürcülerinin dilinde kiraz- bak, armut-peshal, incir- lağı, üzüm- kurzni, fındık- inhili, kavun- nesu, nar- proçogoli,karpuz- harbucak,dut- pizevli'dir (4. cilt, s.12). Arapçada karpuz-batih, incir- tîn, nar- ruman,elma tuffah'tır (4. cilt s.237).

Seyahatname'de Bağ bekçileri esnafı, meyva ağaçları esnafı, üzüm değirmencileri esnafı ve kuşbazlardan söz edilmektedir ki bu meslek erbabının vasıfları şu şekilde sıralanmaktadır: Bağ bekçileri esnafı:Dört mevleviyet yerde bağ, bahçe bostanların yekûnu 43950' ye ulaşır ki her biri güya cennet bahçesidir.Her bağda birer adamdan 43950 adam eder.Ama her bağda beşer onar adam vardır (2. cilt,s. 231). Meyva ağaçları aşıl原因anlar esnafı: 500 neferdir. İy ve mübarek adamlardır ki her ağacın seçme olanından birer taze fidanı, meyvasız olan ağaçlara aşıl原因anlar. Sonra sulu meyva verir. Hatta bir üzüm asmasına yirmi renkte üzüm fidanı aşıl原因anlar.Yirmi türlü üzüm hasil olur.Dut ağacını da bunun gibi aşıl原因anlar.Sekiz türlü lezzetli dut husule gelir (2. cilt, s.231). Koltuk meyhaneleri esnafı:Şunab şarabı meyhaneleri, Nar şarabı meyhaneleri,Hurma şarabı meyhanesi, Dut şarabı meyhanesi, Karpuz şarabı meyhanesi,Uşale şarabı meyhanesi,Epseme şarabı meyhanesi, Aslama sarabı meyhanesi,Mevuza şarabı meyhanesi, Bedvine şarabı meyhanesi, Misket şarabı meyhanesi,Nardenk şarabı meyhanesi,Bozun şarabı meyhanesi; Muzlu rakı içki yeri,Ferna rakısı keyif yeri, Sevdin rakısı keyif yeri,Hardaliye, İmamiye, Yaselce, Ihlamur, Erisun, Nar rakısı, Elma suyu rakısı keyif yeri (2. cilt, s. 330).

Seyahatnâme'de geçen birçok meyve ya da bitki adı günümüzde bilinmediğinden ya da yanlış okunmuş olabileceğinden-ki Zuhuri Danışman bazı sözcükleri yanlış okunmuş olabileceğini belirterek bu tür sözcüklerin yanına bir soru işareti koymuştur- doğru değerlendirilmemiş olabilir.Kuvvetle muhtemeldir ki burada geçen anlamı bilinmeyen mayveler birer üzüm türüdür. Ancak ne olduğu bilinmeyen başkaca meyve adlarıyla da karşılaşılmaktadır.Abaza vilayetlerinin cevizleri, fındıkları, zerdovaları çoktur (3. cilt, s. 104) derken burada geçen zerdova o yöreye özgü bir meyve olmalıdır. Osmancık'ın anlatıldığı bölümde de “kebre” adlı bir meyveden söz edilmektedir. Yerel bir meyve olmalıdır (3. cilt,s.179).

Fatih'in İstanbul'u kuşatması da meyveyle ilgili bir öyküye bağlanmaktadır. “Fakat Yıldırım Han barışı üzere bütün bağların mahsulü Osmanlı

öşrü olup kafirler bir salkım üzüm koparmaya...O şart ile barış yapıp üç sene geçti.Rumeli Hisarı bağlarından küffar üzüm koparıp bağ bekçileriyle cenk edip, iki taraftan birkaç adam düşüp barışa aykırı iş olduğu Sultan Mehmed'e arz olundu (1. cilt, s. 92). Bunun üzerine Fatih İstanbul'u kuşatmıştır.

Seyahatnâme'de meyve bir şenliktir , gelenekselleşmiş kimi eğlencelerin zamanını belirleyen bir kavramdır zaman zaman. Bazen de meyvenin bolluğunun methiyesidir sanki: Van'ın elması o kadar çok olur ki gezintiye çıkanlar birbiriyle elma cengi yaparlar (6. cilt,s. 208). İzmit, müşhil içme suyu mesire yeri: Her sene temmuzda, kiraz mevsiminde İstanbul'dan ve diğer şehirlerden buraya binlerce adamlar birikip çadırlar kurarak bir saz ve düğün, bir iyş-ü nüş olur ki kırk gün kırk gece sürer (3. cilt, s.71). Bilhassa Hisar kirazı mevsiminde İstinye ve Yeniköy'de, Tarabya ve Kefeli köyünde Büyükdere ve Sarıyer'de al lâle gibi lâal renkli kiraz fasılları edip çeşitli yemişlerinden hissemizi alıp nice bin zevk ve sefalar ettik (6.cilt,s. 44).

Türkçe'de meyve adlarının aktarmalı olarak kullanımına sıkça rastlamaktayız. Meyve adlarının özellikle sevgilinin betimlenmesinde renk, koku ve biçiminden yararlanarak deyim aktarmalarında sıkça yer aldığını söyleyebiliriz. Anlatımda somutlamaları seven bir kalem olan Evliya Çelebi'nin de Seyahatname'sinde hoş benzetmelere yer verdiğini görmekteyiz: Nice bin dilberler, soyulmuş pembe badem gibi nazenin vücutlarını mavi ibrişim futalarla (peştamal) sarıp, balıklar gibi suya dalarlar (2. cilt, s.183).

Evliya Çelebi meyve adlarıyla öyle masalsı bir atmosfer yaratır ki insan kendini bir masal ülkesinde seyahat ediyormuş hissine kaptrabilir: "Güvercinlerini, misk içinde gecelemiş nar tanesi ile beslerlerdi.

Evliya Çelebi, bazı yerleşim bölgelerini anlatırken bölgenin birçok meyvesini, türleriyle birlikte anlatmaktadır.Hatta meyve yetiştiricilerini isimleriyle zikretmektedir: Hasköy: Üçbin kadar bahçeleri olan kat kat güzel evleri vardır. Bazı bağlarında limon ve turunç hasil olur (1. cilt, s. 113). Bilhassa "Küpelioğulları, Mordohay, Nesim Kemal " adlı Yahudilerin evlerinin bağ ve bahçeleri öyle limon ve öyle narlar verir ki hiçbir bağda benzeri bulunmaz. (...) Küpeli Yahudinin kokulu elma suyu ve Tiryanfile adlı Rumun misket şarabı erenler arasında meşhurdur.Çünkü bağlarında olan misket üzümünün bir eşi meğer ki Akdeniz boğazındaki Bozcaada'da buluna.Yahudi çocuklarının terbiye ettiği şeftaliler pek güzel olur (2. cilt, s. 114). Kasımpaşa: Evvela has ve beyaz kurabiye gevreği, beyaz simidi, yağlı çöreği, sulu lâal renkli papa şeftalisi, şirin kayısı, cem şah engürü, şam üzümü... meşhurdur (2. cilt,s 123). Sarıyer: Bütün dağları bağlarla süslenmiştir. Lâal renkli sulu kirazları meşhurdur.Hisar kirazı diye şöhet bulan "gülнар" bu Sarıyer'indir ki herbirinden yüzer katre su çıkar (2. cilt, s. 159). Mudanya: İnciri,üzümüyle şırası meşnurdur. (cilt 3, s.8) Nilüfer Irmağı: Binlerce

ekili ova ve hurmalıkları sular.(s.9)Yer yer kale içinde servi, ceviz ağaçları, üzüm ağaçları vardır.(.13) Uludağın eteğinde, kestanelik ormanının içinde bir hayat pınarı katılıp akar.Gayet iri şeftalisi olur. Kestanesinin bir tanesi kırk dirhem gelir.(s.30) Bursa şehrinin kırk türlü armudu şer'iyye sicillerinde yazılıdır.Sulu çeşitli üzümü, keşiş sulu kirazı,hele kestanesi hiçbir yerde olmak ihtimali yoktur.Yedi türlü dutu dünyaca meşhurdur.Dut bağları vardır ki Fileder sahrasını süslemiştir. Çünkü Bursa'nın en büyük mahsulü ipektir. (cilt 3,s.36). Trabzon: Boz dağlarının turna kanı üzüm şırası pek latif olur...Şer'i müselles karanfiliyesi, misketi gayet lezzetli olur.Yiyeceklerinden meyvaları, bilhassa kiraz, Lanican armudu, Bey armudu,Gülâbi armudu,Sinop elması,Namık üzümü, Melekî üzümü, Frenk üzümü gayet nefis olur. Badılcan inciri derler bir nevi inciri vardır.Bu incir o kadar lezzetlidir ki benzeri Nazilli'de bile bulunmaz. Limonu, turuncu, narı, zeytini her tarafta meşhurdur. Yedi türlü zeytini olur. Trabzon zeytininin bir nevi küçüğü vardır ki ham iken yenir.Siyah kiraza benzer.Buralara mahsustur. Trabzon hurması derler, fırında kurutulup vilayetlere gönderirler. İki üç çekirdekli lezzetli bir meyvadır (3. cilt, s.93). Yine kuzeye giderek Şane kasabasına vardık. Dağlarında taşlarında bütün ormanları fındıklıktır ki, her tarafta fındığı meşhurdur. (s.94) Sürmene dağları baştan başa fıstıklıktır. (s.97) Evliya Çelebi'nin Siyah kiraza berzediğini söylediği meyve karayemiş (taflan) olmalıdır. Sürmene dağlarının fıstıklık olduğu da yanlış olmalıdır. Amasya: Kırk türlü armudu, lâal renkli kirazı, yedi türlü sulu üzümü,dutu, yedi türlü ekmek ayvası olur.Ayva perverdesinin misli hiçbir yerde yoktur (3. cilt, s. 188) Niksar: Bağ ve bahçeleri her tarafı süsleyip bir okka, beşyüz dirhem narı olur ki her tanesi kızılılık tanesi kadardır.(s. 194) Erzurum vakıa şiddetli kış ülkesidir. Fakat muntazam bostanları çok olup kavunu karpuzu ... çok olur. Yer yer kış elması, ahlut armudu vardır ama başka meyvası yoktur.Meyveleri iki konak yerden, İspir, Tortum, Erzincan'dan gelir. Şeftalisi, kayısı, üzümü okkası bir akçeye satılır.Bir araba kavun ve karpuz on akçeye satılır.(s.212)Karabağ'da elçi ile bağda gezerken bir bağ bekçisi bize yirmi altı türlü sulu armut getirdi.Melece, Abbasi, Ordubari denen armutları yiyenin ağzında tadı kalır. Lâl renkli gülnarları vardır. (s.231) Malatya: Dağlarında "gerengü" denilen kudret helvası olur...Yedi türlü kayısı ve seksen türlü sulu armudu, sicillerde kayda geçmiştir. Yedi türlü ayvası ve yirmi türlü elması, üzümü, kirazının şöhreti dünyayı tutmuştur. Al, sarı, müsmüs, beyaz, bey, sulu, etli adlarıyla yedi türlü sulu kayısı olur ki bağdan şehre selelerle güçlükle getirilir.Biras incinse suyu kalmaz.Her bir kayısı kırk ellışer dirhem gelir. Zerdalisinin hesabını Hüda bilir.Pek fazla olduğundan beşil(?) yapıp tüccarları diyar diyar yüklerle taşırlar. Seksen türlü sulu armudu sicillerde kayıtlıdır.Göksu armudu meşhur olup her biri bir okka gelir. Bey armudu da lezzetli ve suludur.Hatta İstanbul'un âyânı ve büyükleri ve Aspozan bağ ve yaylası ve Malatya'dan ilgar ile armut filizleri getirip

İzmit fidanlarını aşularlar, Malatya armudu olur. Malatya'nın yedi türlü elması olur İzmit şehrinin misket ve firik elmasından lezzetli ve sulu, Allah'tan kokuludur. Ama Kefe diyarının Sodak elması kadar iri değildir. Ancak otuz kırk dirhem gelir. Fakat Cenab-ı Hak bu Malatya elmalarına bir türlü renk vermiştir ki alı al, kırmızısı kırmızı ve diğer renkleri hep Allah vergisidir. Hiçbir renge benzerlikleri yoktur. Hatta bir evde on adet elma olsa, güzel kokusundan insanın dimağı kokulanır... Yedi türlü ayvası olur ki bir tanesi bir okka gelir. Ama parpat ayvası, ekmek ayvası gayet sulu ve lezzetli olur. Misket ve amberden fazla güzel koku verir. Bilhassa bu irem bağı içinde Seyid Battal Cafer Gazi'nin ana kamından çıktığı ev vardır. Bu ev etrafında olan üzüm, başka bir diyarda bulunmaz. Torbalık üzüm sarması, köfter badem kırması, üzüm şırası ve bastığı, üzümlü tarhanesi bu memlekete mahsustur. Kirazı ve vişnesi var ise de İstanbul kirazı, Tekirdağ vişnesi gibi iri taneli ve sulu değildir. (6. cilt, s.107)

Bazı iller için meyveler o ile methiye dizmenin bir aracı gibi kullanılmaktadır. Bütün illerde yetişen meyvelere Seyahatnamedeki kadar yer ayırmak bizim çalışmamızın sınırlarını aşacak niteliktedir. Ancak Seyahatname'de bağ, bahçe, meyve sebze, yeme içme, sofraya kültürüyle ilgili sayfalar dolusu doküman mevcuttur.

Biz Seyahatname'de kırkın üzerinde meyve adı saptadık. Bu meyvelerin türleri ile ilgili de ayrıntılı bilgiler verildiğini gördük. Ayrıca mu meyvelerin işlenmesiyle elde edilen ürünlerle ilgili de zengin malzemeyle karşılaştık. Seyahatname'de saptanan meyveler şunlardır: Ayva: ekmek ayvası, baba ayvası, porpat ayvası, kavun, zeytin, üzüm: engür, Namık üzümü, Meleki üzümü, Frenk üzümü, sergi üzümü, Şam üzümü, misket üzümü, hora üzümü, yaban üzümü, karanfiliye; elma: kızıl elma, Sinop elması, kış elması, firik elması, sodak elması, tekbani, cangülü, seylani, zafrani, sami, hazeri, yoblak elması, hezari; dut, şeftali: et şeftalisi, papa şeftalisi, beyaz ve al şeftali, lâl renkli şeftali; kayısı: şirin kayısı, al, sar, müsmüs, beyaz, bey, sulu, etli; limon, turunç, nar, ceviz, Hind cevizi, engür, kiraz: Hisar kirazı, Gülnar-ı Rum, gülnar, beyaz kiraz, keşiş kirazı; kestane, armut: ordubari armudu, Göksu armudu, abbasî, melece armudu, Karaman armudu, ahlat armudu, lahican armudu, bey armudu, gülâbi armudu; kızılıçık, hurma, Trabzon hurması, nahl; incir, badılcın inciri, ballıdaru; badem, karpuz, muz, karayemiş, fındık, zerdova, kavun, döngel, muşmula, kebre, erik, alû; unnap, vişne, mişmiş: kemeruddevle, kemereddin; kişmiş (kuş üzümü), köfter(?), çamfıstığı, fıstık, botum (Siirt fıstığı)

Meyvelerin işlenmesiyle elde edilen ürünler: şıra, sirke, şerbet, pekmez, bulama, kokulu ayva perverdesi, ayva reçeli, nar rengi armut turşusu, turna kanı üzüm şırası, kak, kiraz kurusu, hoşaf, üzüm turşusu, kebre turşusu, ayva perverdesi, deliyoran üzüm şırası, üzümlü tarhana, kavun zerdesi, kayısı cüllabı, üzüm sarması,

badem kırması, kuru üzüm, armut kakı,muzlu rakı, ferna rakısı, sevdin rakısı, hardaliye rakısı, imamiye rakısı, yeselce rakısı, nar rakısı, karanfilli üzüm şerbeti, üzüm şarabı,nar şarabı, uşale sarabı, epseme şarabı,müselles şarabı,fıfş şarabı,nardenk şarabı, bozan şarabı, rafni şarabı, elma suyu, karpuz şarabı, aslama şarabı, mavuza şarabı, bedvine şarabı,misket şarabı,bozun şarabı, yoldaklı şarabı, hiram şarabı

Seyahatnâme’de bazen bir yiyeceğin nasıl yapıldığına kadar ayrıntılara girilmiştir:Nice kimse bu kavundan darçın, karanfil ve pirinç ile zerde yaparlar ki Rum diyarında Atina’da bile böyle zerde yapılamaz. (6. cilt, s.143)

4. Sonuç

Bu çalışma sırasında Sayahatnâme’den derlenen malzemenin tamamını bir dergi yazısı sınırları içine sığdırmak mümkün değildi. Bu nedenle çalışmamızda bizce ilginç bulunan bölümlere yer verilmiştir.Burada genel çizgileriyle ele almaya çalıştığımız Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde meyvenin kullanımı ile ilgili araştırmamız göstermiştir ki metnin kısaltılmamış tıpkıbasımı üzerinde yapılacak bir ayrıntılı çalışma, Türk meyve kültürü ile ilgili çok daha detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.Seyahatnâme, bu yönüyle gerek halk bilimciler gerek tarihçiler gerekse dil ve edebiyat bilimiyle ilgilenenler için hâlâ zengin malzemeler ihtiva etmektedir.